

Verslumo ugdymo visuotinumui politinės ir teisinės iniciatyvos

Jurgita Barynienė, Živilė Paužaitė, Jurgita Cibulskaitė

*Kauno technologijos universitetas
Mickevičiaus g. 37, LT-44244 Kaunas*

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.13.3.8385>

Anotacija. *Verslumo ugdymas tampa vis dažnesniu mokslinių ir viešųjų diskusijų objektu. Šiame straipsnyje, pripažįstant verslumo svarbą visos Europos pažangiam ir perspektyviam ekonominiam ir socialiniam vystymuisi, grindžiama sisteminio požiūrio į verslumo ugdymą būtinybė. Autorės, remdamosi mokslinės literatūros ir dokumentų analize, atskleidžia verslumo koncepcijos diskursą, išsamiai nagrinėja verslumo ugdymo visuotinumui raišką Europos Sąjungos ir Lietuvos politinėse bei teisinėse iniciatyvose. Straipsnyje pateikiamos pagrindinės veiklos gairės, skirtos verslumo ugdymo visuotinumui tobulinti. Jos dėmesys skiriamas naujos verslumo ugdymo programai sukurti, valstybės politikai tobulinti ir verslo bei ugdymo institucijoms bendradarbiauti verslumo ugdymo kontekste.*

Raktažodžiai: *verslumas, verslumo ugdymas, ugdymo visuotinumas.*

Keywords: *entrepreneurship, entrepreneurship education, systematic education.*

Įvadas

Šiuolaikinėje visuomenėje vis dažniau verslumas yra siejamas su visuomenės pažanga ir jos narių gerovės augimu. Sutariama, kad Europos pajėgumas sėkmingai konkuruoti ir skatinti ekonomikos augimą itin priklauso nuo jos verslumo lygio. Dėl šios priežasties mokslinėse diskusijose vis daugiau dėmesio skiriama verslumo ugdymui kaip vienai svarbiausių priemonių skatinant visos Europos pažangų, tvarų ir integracinį augimą. Vis dėlto Europos Sąjungos (toliau – ES) šalių patirtis verslumo ugdymo srityje yra skirtinga. Nors vis dažniau mokslinėse ir viešosiose diskusijose pabrėžiama verslumo ugdymo visuotinumui svarba, reikia pripažinti, kad vis dar trūksta pagrįsto sisteminio požiūrio į verslumo ugdymo visuotinumą. Šiame straipsnyje siekiama išryškinti verslumo ugdymo visuotinumui situaciją ES politiniu ir teisiniu aspektu. Tuo remiantis, straipsnyje ieškoma atsakymo į klausimą, *kokiomis priemonėmis galima būtų gerinti verslumo ugdymą visuotinumui aspektu?*

Reikia pastebėti, kad mokslinių tyrimų, nagrinėjančių verslumą, yra įvairių. Vienuose jų bandoma atsakyti į klausimą, koks yra šios sąvokos turinys ir aprėptis,

kokių asmeninių savybių, bruožų, bendrųjų ir (arba) specifinių gebėjimų reikia versliam asmeniui, o tai padeda sudaryti būtinus verslumui gebėjimų rinkinius, telkiamasi į verslumo ugdymo procesą [14; 26; 20; 12; 21]. Verslumas ir verslumo ugdymo problematika aptariama ir Lietuvos mokslininkų tyrimuose [13; 24; 25; 29; 30]. Vis dėlto mokslinės literatūros analizė parodė, kad verslumo ugdymo visuotinio problema nagrinėta gana fragmentiškai, trūksta sisteminio požiūrio į verslumo ugdymo politiką, išgrynintų rekomendacijų, kurios būtų kryptingai orientuotos į esamos situacijos gerinimą. Šio straipsnio tyrimo objektas – verslumo ugdymo visuotinumas. Tyrimo tikslas – atlikus mokslinės literatūros ir dokumentų analizę, nustatyti verslumo ugdymo visuotinio politines ir teises iniciatyvas bei numatyti priemones verslumo ugdymo visuotinumui stiprinti. Tikslui pasiekti išskirti tokie tyrimo uždaviniai:

- išryškinti verslumo ugdymo visuotinio aspektu ypatumus;
- atskleisti verslumo ugdymo visuotinumą Europos Sąjungos strateginiuose dokumentuose;
- nustatyti verslumo ugdymo visuotinumą Lietuvos kontekste;
- numatyti kryptingas gaires, skirtas verslumo ugdymo visuotinumui stiprinti Lietuvoje.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų analizė.

Verslumas ugdymas visuotinio aspektu

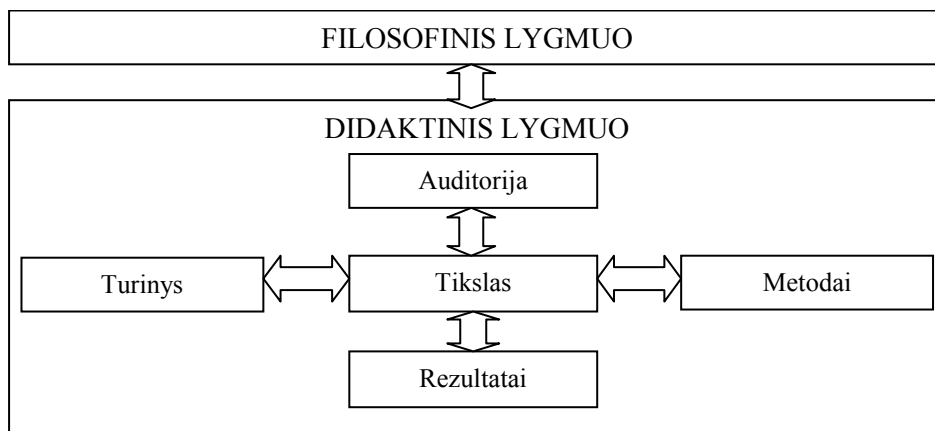
Nors verslumas gali būti traktuojamas kaip esminė šalių novatoriškumo, konkurencinio pranašumo prielaida, mokslininkai iki šiol diskutuoja dėl verslumo sampratos ir dažnai savo darbuose bando jį apibrėžti. Verslumo sąvokų įvairovė rodo šio reiškinio kompleksiskumą. Reikia sutikti, kad verslumas yra kintanti ir kontekstualizuota sąvoka. Analizuojant mokslinėje literatūroje pateikiamas verslumo sampratas, pastebėtina, kad daugybėje apibrėžimų akcentuojami skirtingi verslumo aspektai, tačiau juos visus vienija bendras bruožas – išskirta, kas yra reikalinga verslumui pasireikšti. Mokslininkai itin pabrėžia iniciatyvos būtinumą, kūrybinį mąstymą, organizacinius gebėjimus, laiko planavimą, rizikos toleranciją, lyderystę, įžvalgą. Apibendrinat skirtingas verslumo sampratas, galima teigti, kad skirtingi autorių požiūriai į verslumą neprieštarauja vienas kitam, o tik vienas kitą papildo. Šiandienėje aplinkoje verslumo gebėjimai tampa ne tik siekiama, bet ir būtinybe. Dėl šios priežasties kalbant apie kompetenciją svarbūs su verslumo raiška susiję gebėjimai, kurie gali būti kildinami iš verslumo sampratos – tai kūrybingumas, gebėjimas spręsti problemas, priimti sprendimus, kritiškai mąstyti, lyderiauti, pasižymėti iniciatyvumu.

Mokslinėje literatūroje sutariama, kad verslumo raiškai svarbūs tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai [1; 2; 19]. Prie išorinių verslumo veiksnių priskiriama politinė, teisinė, socialinė, ekonominė ir technologinė aplinka, t. y. kontekstas, kuriame verslumas reiškiasi. Prie vidinių veiksnių priskiriamos asmeninės savybės, motyvacija imtis verslo, turimos žinios ir gebėjimai, t. y. jos susijusios su konkrečiu individu ir

apima tiek įgimtas, tiek ir įgytas verslumo savybes [2]. Išoriniai veiksniai yra susiję su tam tikra aplinka: politine, socialine, teisine, ekonomine ir technologine. Būtent ši aplinka lemia verslo pokyčius. Ir nors išorinė aplinka daro įtaką verslumui, reikia sutikti su tuo, kad ji nuo individo yra nepriklausoma [19].

Mokslinėje literatūroje aptinkamos skirtingos nuomonės apie verslumo ugdymą ir apie tai, ar apskritai įmanoma išugdyti verslumą. Viena mokslininkų stovykla teigia, kad verslumas yra neišugdomas, ir pabrėžia verslumo mokymo neefektyvumą [22]. Kiti mokslininkai linkę manyti, kad galima išmokyti tik kai kurių gebėjimų, tačiau negalima daryti įtakos įgimtoms verslumo savybėms [25]. Tretieji teigia, kad verslumo galima išmokyti arba bent jau galima paskatinti imtis verslo [23]. Dar daugiau, pabrėžiama, kad verslumą ugdyti yra būtina, nes ugdant lavinamas gebėjimas išvelgti naujas galimybes, kryptingai panaudoti turimus išteklius [16].

Fayolle [12], gilindamasis į verslumo ugdymo sistemą, išskiria du svarbius lygmenis – filosofinį ir didaktinį. Filosofiniu lygmeniu stengiamasi rasti atsakymus į klausimus, kas tai yra verslumas, kam yra reikalingas verslumo ugdymas ir pan. Didaktinis lygmuo skirtas klausimams, kas turi būti ugdomi (auditorija), kaip ugdomi (kokiais būdais, metodais ir pan.). Bendrasis verslumo ugdymo modelis pateikiamas 1 pav.

1 pav. Verslumo ugdymo modelis [12]

Neabejojama, kad verslumo ugdymas nuo ankstyvojo amžiaus daro poveikį tolesnei individo raidai, ugdo svarbias jo asmenines savybes, kurios lemia jo polinkį į verslumą. Viena vertus, tam tikros žinios ir įgūdžiai gali būti įgyjami studijuojant arba dirbant. Kita vertus, polinkis į verslą, tinkamas ir pozityvus požiūris į verslą, savisamdą susiformuoja ankstesniuose perioduose. Viena aišku, už verslumo ugdymą negali būti atsakinga tik mokykla arba tik universitetas. Yra reikalingas sisteminis požiūris, apimantis visas ugdymo pakopas: nuo ikimokyklinio ugdymo įstaigų iki ugdymo mokykloje, universitete ir pačioje įmonėje.

Siekiant išvengti verslumo ugdymo fragmentiškumo, būtinos sąsajos tarp atskirų ugdymo pakopų, t. y. svarbus sisteminis požiūris į verslumo ugdymą. Dabartinės

lietuvių kalbos žodyne „visuotinis“ apibrėžiamas kaip „visa ar visus apimantis, bendras“. Šiame straipsnyje analizuojamas verslumo ugdymo visuotinumas traktuojamas kaip procesas, turintis apimti visus ugdymo lygmenis, t. y. verslumą ugdyti reikia pradėti ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose, vėliau jį tęsti aukštojo mokslo institucijose ir galiausiai ugdyti darbuotojus įmonėse.

Ikimokyklinio ir pagrindinio ugdymo sistemos yra reikšmingos formuojant ir stiprinant jaunų žmonių vertybes, žinias, įgūdžius ir požiūrį [15]. Dėl šios priežasties reikia sutelkti dėmesį į verslumo ugdymo visuotinumą – ugdymą pradėti jau ikimokykliniame etape, o vėliau tęsti aukštojo mokslo institucijose ir įmonėse. Didžiausią dėmesį verslumo ugdymui siūloma skirti vidurinėse mokyklose. Tai atskleistų įgimtas savybes ir skatintų asmenis imtis savarankiškos veiklos (t. y. savisamdos). Be to, karjerai ir verslumui yra svarbios socialinės kompetencijos, todėl svarbu formuoti savarankiško ekonominio gyvenimo pagrindus jau vaikystėje. Mokykloje svarbu skatinti ir ugdyti mokinių kūrybiškumą, skatinti juos imtis iniciatyvos ir būti nepriklausomiems. Vidurinės mokyklos lygmenyje verslumo ugdymas apima pozityvaus požiūrio į savisamdą formavimą kaip būsimos karjeros galimybę. Verslumo ugdymo mokykloje turi ugdyti gebėjimus, kurie prisideda prie verslumo raiškos. Toliau verslumo ugdymas turi būti tęsiamas aukštojo mokslo institucijose. Šiandien jaunų žmonių, ateinančių studijuoti į aukštąsias mokyklas, supratimas apie verslumą yra labai žemas arba jo visai nėra [15]. Tokios situacijos pagrindine priežastimi yra įvardijama būtent verslumo ugdymo visuotinumo stoka.

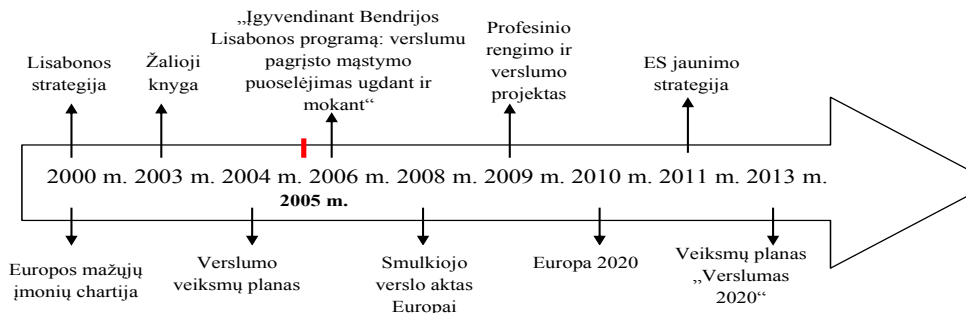
Apibendrinant galima teigti, kad verslumo ugdymo visuotinumo esmė siejama su asmens mokymusi ir tobulėjimu, su asmenybės susiformavimu ir būsima karjera, kad ateityje jam pavyktų sėkmingai imtis verslo arba įsidarbinti konkurencinėje darbo rinkoje. Ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose ir aukštojo mokslo įstaigose turėtų būti padėtas tvirtas į verslą orientuoto požiūrio ir paties verslumo pagrindas. Pabrėžtina tai, kad reikia pradėti ugdyti verslumą kuo anksčiau (ikimokyklinio ugdymo etape), nes, jei pradedama pavėluotai, tikėtina, kad sėkmė bus gerokai mažesnė.

Verslumo ugdymo visuotinumas ES strateginiuose dokumentuose

ES verslumą traktuoja kaip vieną svarbiausių konkurencingumo veiksmų, skatinančių ekonominę ir socialinę pažangą. Verslumas tiek individualiu, tiek ir organizaciniu lygmeniu tampa konkurencinio pranašumo svarbiausia prielaida. 2 paveiksle apibendrintai vaizduojama *verslumo* politikos raida ir jos kaita strateginiuose ES dokumentuose.

Verslumo skatinimas Europoje tapo kertiniu *Lisabonos strategijos* [10] objektu, nes, palyginti su JAV, Europos šalyse verslumo lygis buvo žemesnis. Buvo susitelkta į vieną iš priežasčių, trukdančių verslumui, – nepalankias sąlygas verslui, todėl 2000 m. buvo patvirtinta *Europos mažųjų įmonių chartija*, kurioje, atsižvelgiant į smulkiojo verslo poreikius, viena iš numatomų veiklos gairių – švietimas ir verslumo ugdymas [11]. Kitas svarbus dokumentas, tęsiantis Europos Sąjungos politinę iniciatyvą stiprinti ir skatinti verslumą bei raginantis į verslumo sąlygų gerinimą įsitraukti visas

suinteresuotąsias puses, – EK žalią knygą „Verslininkystė Europoje“. Šiame dokumente keliamos dvi svarbios problemos: 1) Koku būdu įmanoma kuo daugiau žmonių paskatinti imtis verslo? 2) Kokiais būdais įmanoma kurti palankias sąlygas verslui? [28]

2 pav. Verslumo politikos raida ir jos kaita strateginiuose ES dokumentuose

Šaltinis: sudaryta autorių

Žaliosios knygos pagrindu parengtas *Verslumo veiksmų planas* [9], kuriame numatytos tolesnės ES strateginės veiksmų kryptys ugdant verslumą. Šis dokumentas glaudžiai siejasi su žaliosios knygos nuostatomis verslumo srityje. Veiksmų plano tikslas dvejojas – skatinti iniciatyvas imtis verslo ir sudaryti palankias sąlygas verslui. Pripažįstama, kad daugelyje Europos šalių yra išpareigojimų skatinti verslumo ugdymą įvairiuose lygmenyse, tačiau verslumas švietimo sistemoje vis dar nėra plačiai dėstomas dalykas. Plane EK skatino verslumo ugdymo procesą ir numatė ateities tikslus, tokius kaip verslumo diegimas nacionalinėse (ar regioninėse) programose visuose formaliojo švietimo lygmenyse: nuo pradinių mokyklų iki universitetų; verslumą ugdančio personalo mokymas ir motyvavimas; programų, paremtų metodu „mokymasis dirbant“ (angl. *learning by doing*), skatinimas; verslininkų ir vietinių įmonių įtraukimas į bendrą veiklą planuojant verslumo ugdymo kursus; verslumo ugdymo didinimas aukštajame sektoriuje, ypač moksliniuose ir techniškuosiuose fakultetuose [9].

Analizuojant ES dokumentus pastebima, kad verslumo sampratos lūžis įvyko 2005 m., kai verslumas buvo pradėtas traktuoti kaip gebėjimas, kuris gali būti ugdomas. Komisijos komunikate *„Igyvendinant Bendrijos Lisabonos programą: verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant“* [7] verslumas jau traktuojamas kaip gebėjimas idėjas paversti veiksmais ir apima kūrybingumą, naujoves, pasirengimą rizikuoti, gebėjimą planuoti ir valdyti projektus siekiant tikslų. Pripažįstama, kad ugdant verslumą didesnės naujų bendrovių steigimo ir savisamdros galimybės, ekonominė vertė ir asmeninis pasitenkinimas. Nors teigiama, kad verslumo gebėjimai turėtų būti įgyjami mokantis visą gyvenimą, šis komunikatas skirtas verslumui ugdyti nuo pradinės mokyklos iki universiteto (taip pat ir vidurinio

išsilavinimo lygmens profesinį ugdymas (pirminis profesinis mokymas) ir universitetinio lygio techninių mokslų įstaigos. Šiame komunikate pripažįstama visų švietimo lygmenų indėlis į verslumo ugdymą.

2008 m. peržiūrint Lisabonos strategiją buvo pritarta ypatingą dėmesį skirti verslumo ugdymui. Pripažinta, kad verslumo ugdymo politika ES šalyse nėra plėtojama tinkamai: verslumas daugelyje šalių vis dar nėra tarpdisciplininis dalykas, be to, verslumo ugdymas nėra visapusiškai integruotas institucijos vidinėje struktūroje. Šalims rekomenduojama vadovautis kitų šalių gerosios praktikos pavyzdžiais, peržiūrėti teisinę bazę. Ypatingas dėmesys turi būti atkreipiamas į verslo ir ugdymo įstaigų bendradarbiavimą. Aukštosioms mokykloms atitinkamai rekomenduojama kurti verslumą ugdančias strategijas, verslumo departamentus, verslumą įtraukti į studijų programas, kelti akademinio personalo kompetencijas, institucijos taisyklėse reglamentuoti intelektualią nuosavybę ir įdiegti akademinį kreditų skyrimo praktiką už praktikas įmonėse ar projektus, vykdomus už institucijos ribų [3].

Kitas svarbus ES dokumentas, susijęs su verslumo skatinimu, – „Smulkiojo verslo aktas Europai“ [8]. Šiame dokumente išskirtos tos pačios su verslumu susijusios nuostatos, kaip ir Verslumo veiksmų plane, tačiau labiau telkiamasi į smulkiojo verslo sektorių. Apibendrinant galima teigti, kad „*Smulkiojo verslo akte*“ labiau akcentuojamos palankesnės sąlygos sėkmingai MVĮ veiklai, o 2009 m. vėl sugrįžtama prie verslumo ugdymo svarbos. Verslumo ugdymo pagrindiniai trūkumai: per menkas verslumo integravimas į mokymo programas, mokymo metodų neveiksmingumas, silpni praktiniai įgūdžiai, verslumo mokymo personalo nepakankama kompetencija, pasyvus verslo atstovų dalyvavimas verslumo ugdymo programose.

Verslumo svarba gana abstrakčiai atskleista ir strategijoje „*Europa 2020*“ [6], kurioje išskiriant svarbiausius prioritetus minimas verslumas, tačiau pasigendama dėmesio verslumo ugdymui. Teigiama, kad verslumą būtina skatinti konkrečiomis politikos iniciatyvomis, paprastinant bendrovių teisę (bankroto procedūros, privačiųjų bendrovių įstatai ir kt.), taip pat iniciatyvomis, pagal kurias bankrutavę verslininkai galėtų iš naujo pradėti verslą.

Vienas pagrindinių dokumentų, kuriuo iš dalies nusakomos jaunimo verslumo ugdymo kryptys Europos Sąjungos mastu – *ES jaunimo strategija* [5]. Šioje strategijoje apibrėžiamas jaunimo tarpvalstybinis ir tarpžinybinis bendradarbiavimas 2012–2018 metų laikotarpiu. Siekiant didinti mokslo ir darbo galimybes jauniems žmonėms, numatyta didinti jaunimo verslumą. Šioje veiklos srityje numatytos šešios strateginio pobūdžio intervencijos (per formalųjį mokymą įgyjamų žinių ir įgūdžių pritaikymas darbo rinkos poreikiams; lanksčios darbo rinkos ir darbo santykių poveikis jaunimui; profesinio orientavimo ir konsultacijų teikimas; jaunimo mobilumo skatinimas; verslumo ugdymas; kokybiška praktika), kurios turi prisidėti prie didesnio verslumo visuomenėse.

Kitas svarbus dokumentas verslumo ugdymo srityje – naujasis veiksmų planas „*Verslumas 2020*“ [9]. Jame teigiama, kad verslumas yra labai paveiki ekonomikos

augimo ir darbo vietų kūrimo priemonė. Šis veiksmų planas yra bendrų ryžtingų veiksmų planas siekiant atskleisti Europos verslo potencialą, pašalinti esamas kliūtis ir iš esmės pakeisti verslumo kultūrą Europoje. Jo tikslas – palengvinti naujų įmonių steigimą ir sukurti palankesnę aplinką verslui. To siekti siūloma veikiant tokiomis pagrindinėmis kryptimis:

- verslumo ugdymas ir mokymas, siekiant remti ekonomikos augimą ir verslo kūrimą;
- geresnių pagrindinių sąlygų sudarymas verslininkams šalinant esamas struktūrinės kliūtis ir paremiant juos itin svarbiais verslo gyvavimo ciklo etapais;
- dinamiškos verslumo kultūros Europoje formavimas: naujos kartos verslininkų ugdymas.

Veiksmų plane pabrėžiama, kad investavimas į verslumo ugdymą yra viena iš didžiausių investicijų grąžų, kurią Europa gali pasiekti. Asmenys, kurie dalyvavo verslumo ugdymo programose, gauna verslo žinių ir įgyja pagrindinių įgūdžių bei suformuoja nuostatas – tampa kūrybingi, iniciatyvūs, išmoksta dirbti komandoje, supranta riziką ir turi atsakomybės jausmą. Tai yra verslumo dvasia, kuri padeda verslininkams verslo idėjas paversti veiksmais, taip pat gerokai padidina įsidarbinimo galimybes. Verslumas yra pagrindinė Europos sistemos formuojama kompetencija ir veiksmas pagal naujausią Komisijos švietimo persvarstymo komunikatą. Verslumo kaip užimtumo lygio didinimo priemonės reikšmė pabrėžiama ir 2013 m. metinėje augimo apžvalgoje.

Reikia pastebėti, kad veiksmų planas „Verslumas 2020“ iš kitų strateginių ES dokumentų išsiskiria tuo, kad jame pateikiami konkretūs nurodymai Sąjungos narėms. Pabrėžiamas verslumo ugdymo visuotinio aspekto – akcentuojama, kad verslumas turi būti ugdomas nuosekliai ir apimti visus švietimo lygmenis. Tačiau išvelgiamas ir vienas esminis skirtumas – veiksmų plane akcentuojamas ir suaugusiųjų švietimas, ko nebuvo ankstesniuose dokumentuose. Veiksmų plane „Verslumas 2020“ itin pabrėžiamas praktinių mokymosi modelių taikymas. Siekiant mokykloje taikyti veiksmingas verslumo mokymosi metodikas, turi būti nustatyti verslumo mokymosi rezultatai (angl. *learning outcomes*). Taip pat išgryninama ir neformaliojo švietimo svarba ugdant verslumo gebėjimus (ankstesniuose dokumentuose to taip pat pasigendama). Pabrėžiama, kad praktinės verslumo patirties galima įgyti ir ne švietimo įstaigose. Jaunuoliai turėtų būti skatinami ugdyti verslumo gebėjimus savišvietos ir neformaliojo švietimo priemonėmis, pvz., savanorių veiklos būdu [4].

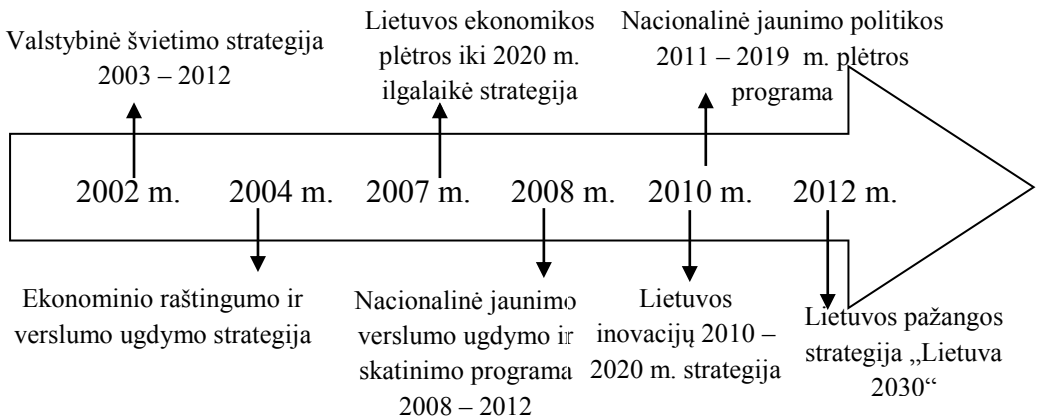
Veiksmų plane [4], kaip ir kituose dokumentuose, taip pat akcentuojamos ir biurokratinės kliūtys, trukdančios sėkmingai pradedančiųjų įmonių plėtrai, išgryninami pagrindiniai europiečių motyvai kurti įmonę (savirealizacija ir darbo laiko bei vietos lankstumas). Pastebėtina, kad reikalingas radikalus Europos kultūros pakeitimas įtraukiant į ją naujus verslumo kultūros elementus – viešas sėkmės demonstravimas, verslininkų įnašo į Europos klestėjimą pripažinimas ir verslininkų karjeros sėkmingų pavyzdžių parodymas. Dėl visų šių priežasčių yra būtina investuoti į visuomenės supratimą apie verslininkus keitimą, verslumo ugdymą ir paramą

grupėms, kurioms verslininkai pakankamai neatstovauja, norint sukurti tvarius pokyčius.

Apibendrinant ES dokumentus, susijusius su verslumo ugdymu, galima daryti išvadą, kad palaiapsniui situacija verslumo ugdymo srityje kinta, tačiau pasigendama ikimokyklinio ugdymo lygmens ir akcento, skirto darbuotojams ugdyti įmonėse. Atlikta dokumentų analizė leidžia teigti, kad Europoje stengiamasi ugdyti verslumą visuotinio aspekto, tačiau pasigendama ryškesnių iniciatyvų pradiniam ugdymo lygmenyje (apie verslumą ikimokyklinio ugdymo procese iš viso neužsimenama), kai ypač svarbu ugdyti vaikų iniciatyvumą ir atsakingumą. Apibendrinant gerosios praktikos pavyzdžius ir verslumui ugdymo priemones, galima daryti išvadą, kad būtina, jog atsakingos valstybės institucijos aktyviai skatintų verslumo ugdymą, ypač visuotinio aspekto. Padėtį iš esmės pagerintų ikimokyklinio ugdymo įstaigų, mokyklų, universitetų ir verslo įmonių bendradarbiavimas verslumo ugdymo srityje.

Verslumo ugdymo visuotinumas Lietuvoje

Norinti išsiaiškinti, ar Lietuvoje *verslumas ugdomas visuotinio aspekto*, tikslinga išnagrinėti Lietuvos strateginius dokumentus keliant tokius klausimus: Kaip suvokiamas verslumas? Kokie išskiriami *verslumo ugdymo* lygmenys? Ar egzistuoja sisteminis požiūris į *verslumo ugdymą*? 3 paveiksle vaizduojamas *verslumo* politikos vystymasis strateginiuose Lietuvos dokumentuose.

3 pav. Verslumo politikos vystymasis Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorių

Verslumo ugdymo iniciatyvos Lietuvoje pradėtos nuo 2002 m., kai Lietuva pritarė mažųjų įmonių chartijai. Lietuvos valstybinėje švietimo strategijoje 2003–2012 m. verslumas įvardijamas vienu iš būtinų ugdyti asmens kompetencijų esant visiems švietimo lygiams (tačiau švietimo lygiai neįvardijami) [27].

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje suvokta, kad verslumo ugdymas nėra tapatus ekonominiam raštingumui. Šis dokumentas padėjo suvokti, kad verslumo ugdymas yra atskira sritis, tačiau, kita vertus, jį galima jungti su

ekonominiu švietimu. Šioje strategijoje verslumas apibrėžiamas kaip asmens mąstymo būdas ir asmeninės socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti savo kasdieniam gyvenimui, t. y. konkretūs gebėjimai, teikiantys galimybę ne tik organizuoti savo verslą, bet ir prisiimti riziką už padarytus sprendimus. Šiame dokumente verslumo ugdymas sutelktas į mokyklų lygmenį.

Kitame strateginiame dokumente – *Lietuvos ekonomikos plėtros iki 2020 metų ilgalaikėje strategijoje* teigiama, kad verslumas šalyje didės, pirmiausia gerėjant vadybinei kompetencijai ir verslo aplinkai, ūkio dalyviams glaudžiau bendradarbiaujant su užsienio partneriais ir daugiau investuojant regione, plėtojant mokslo ir studijų institucijų bendradarbiavimą su verslo institucijomis. Be to, intensyviau propaguojant verslumą, apie savo verslą svarstantys žmonės turėtų pasirinkti galimybę imtis verslo. Kalbant apie verslumo ugdymo politiką, akcentuojama, kad ji turi būti orientuota į verslumo, novatoriškumo, investicinių pajėgumų plėtojimą ir visoms įmonėms palankios verslo aplinkos kūrimą. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas darbo vietų kūrimo naujose įmonėse potencialui panaudoti, taip pat paslaugų sektoriui bei tyrimų ir taikomajai veiklai. Nors dar *Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje 2002 m.* numatyta į įvairių švietimo lygių programas įtraukti verslumo modulius, vis dėlto jie vangiai buvo integruojami į programas.

Nacionalinėje jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo programoje 2008–2012 m. akcentuojamas nepakankamas jaunimo ir visuomenės supratimas apie verslą, jo galimybes, žinių ir įgūdžių jį pradėti stoka; tinkamos pagalbos jaunimo verslo pradžia ir plėtrai stoka; veiksmų, skatinančių verslumą, koordinavimo ir priežiūros nebuvimas. Taip pat daroma išvada, kad Lietuvoje nėra visa apimančio požiūrio į verslumo ugdymą, t. y. švietimo, darbo rinkos, žemės ūkio, profesinio orientavimo, smulkiojo ir vidutinio verslo skatinimo priemonės nėra suderintos taip, kad galėtų stiprinti viena kitos poveikį – valstybės institucijos dirba skirtingomis kryptimis. Idealiu atveju verslumas turi būti ugdomas ir skatinamas nuosekliai: nuo švietimo, profesinio orientavimo iki konsultacijų. Todėl skirtingos valstybės naudojamos priemonės turi būti kryptingos ir suderintos.

Nors *Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategijoje* [17] taip pat nemažai dėmesio skiriama *verslumo ugdymui* (ypač jaunųjų tyrėjų). Tą atspindi strategijos tikslas – kurti kūrybingą visuomenę, sudaryti sąlygas plėtoti verslumą ir inovacijas. *Nacionalinė jaunimo politikos 2011–2019 metų plėtros programa* – tai kompleksinė programa, apimanti daugelį jaunimo politikos sričių. Programos strateginis tikslas – sukurti palankią aplinką jauno žmogaus vertingam gyvenimui ir saviraiškai Lietuvoje. Šioje programoje, kaip ir kituose Lietuvos strateginiuose dokumentuose, pripažįstama, kad Lietuvoje aktuali jaunimo užimtumo problema, nepakankamai ugdomas jaunimo profesinis orientavimas bei verslumo ir profesiniai įgūdžiai. Todėl būtina užtikrinti geresnes jaunimo užimtumo galimybes – skatinti ekonominį ir socialinį verslumą, sudaryti palankias sąlygas jauniems žmonėms aktyviai dalyvauti darbo rinkoje ir derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus.

Nors Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ [18] yra bendro pobūdžio dokumentas, apibrėžiant tikslus verslumui yra skiriama nemažai dėmesio. Raginama daug dėmesio skirti verslumo *ugdymui* ir remti verslo kūrimąsi. Kiekvienas verslus pilietis turi turėti galimybę pradėti verslą ir jį sėkmingai plėtoti, būti judus darbo ir mokslo rinkoje. Tik tada didesnė dalis vertės bus sukuriama žiniomis ir kūryba grįstose įmonėse, kuriose dauguma darbuotojų kurs intelektualius ir inovatyvius produktus ir paslaugas. Be to, pabrėžiama, kad svarbu formuoti pozityvią viešąją nuomonę apie verslą ir verslumą.

Reikia pastebėti, kad Lietuva iš kitų Europos valstybių išsiskiria tuo, kad viena pirmųjų dar 2003 m. nacionalinėje švietimo strategijoje akcentavo verslumo būtinybę. Tačiau apibendrinant strateginius dokumentus galima daryti išvadą, kad verslumo ugdymo visuotinumą Lietuvoje dar tik prasideda. Tai įrodo ir tai, kad verslumo ugdymo integravimo į aukštųjų, profesinių ir kitų švietimo įstaigų programas gairės vis dar įtvirtintos. Be to, strateginiuose dokumentuose, programose jaučiamas tam tikras fragmentiškumas, nėra sisteminio požiūrio į verslumo ugdymą. Lietuvoje vis dar nėra bendros strategijos, kuria būtų siekiama ugdyti verslumą visuotinumą aspektu: nuo ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose, aukštojo mokslo institucijose iki darbuotojų verslumo ugdymo įmonėse. Be to, tenka pripažinti, kad tarpdalykinė mokslo sričių ir kryptių integracija, verslumo kultūra Europoje ir Lietuvoje, palyginti su JAV patirtimi, yra dar neišpuoselėta.

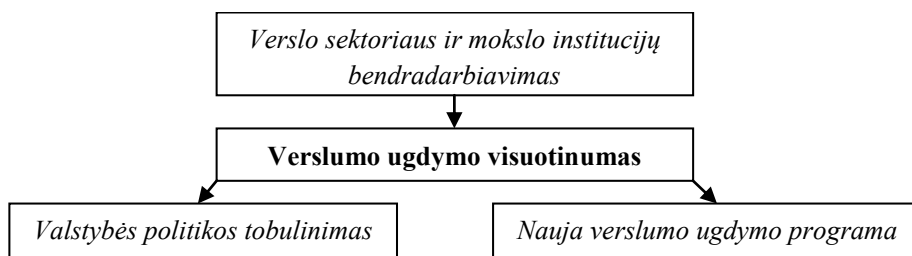
Verslumo ugdymo visuotinumą situacijos gerinimo gairės

Pripažįstant verslumo ugdymo, formuojant asmenines savybes, reikalingus bendruosius ir dalykinius gebėjimus, vertybines nuostatas, reikšmę, verslumo ugdymo procesas turėtų būti tobulinamas, atsižvelgiant į šiuolaikinius darbo rinkos poreikius bei pasaulines švietimo sistemos vystymosi tendencijas. Atlikus teorinę ir dokumentų analizę, galima teigti, kad Lietuvos dokumentuose verslumo ugdymo būtinybė yra akcentuojama, tačiau verslumas vis dar nėra ugdomas visuotinumą aspektu, t. y. nėra bendros sistemos, kuri sujungtų ikimokyklinio ugdymo programas, mokyklas, aukštojo mokslo institucijas ir galiausiai tęstųsi įmonėse. Be to, nėra įtvirtinto verslumo ugdymo teisinio reglamentavimo.

Pagal išskirtus ugdymo lygmenis galima pateikti keletą pagrindinių aplinkybių, į kurias verslumo ugdymo politikos formuotojai ir įgyvendintojai itin turi atkreipti dėmesį. Visų pirma ikimokyklinis ugdymas turėtų tapti pirmuoju lygmeniu, kuriame būtų pradamas ugdyti verslumas ir jo raiškai būti gebėjimai. Lietuvoje verslumo ugdymas ikimokykliniame lygmenyje nėra reglamentuotas, todėl tik pavienėse ikimokyklinio ugdymo įstaigose akcentuojama jo svarba. Vėliau verslumo ugdymas turi būti tęsiamas pradiniam ir pagrindinio ugdymo lygmenyse. Dabartinė situacija rodo, kad mokyklose verslumas pradamas ugdyti tik aukštesnėse klasėse ekonomikos pamokose. Vėliau ekonomika dėstoma tik kaip pasirenkamasis dalykas, taigi verslumo ugdymas paliekamas mokytojų iniciatyvai. Tai pagrindžia faktą, kad verslumas nėra ugdomas sistemingai, atsižvelgiant į vaikų amžių naudojamos skirtingos ugdymo priemonės, pritaikomas ugdymo turinys ir jo sudėtingumas. Be to,

susiduriama ir su kompetentingo ugdymo personalo stoka. Aukštųjų mokyklų absolventai sukaupia daug teorinių žinių, tačiau pasigendama praktinių įgūdžių, kurie itin svarbus norint pasirengti veiklai versle. Vis dar daug problemų kelia praktikų atlikimo ir vertinimo kokybė. Todėl svarbu, kad aukštojo mokslo institucijos analizuotų darbo rinkos pokyčius, būtų lanksčios ir ieškotų naujų galimybių studijų kokybės procesui užtikrinti. Verta pastebėti, kad įmonės lygmeniu verslumas ugdomas tik pavienių vadovų iniciatyva. Todėl svarbu, kad šie suvoktų, jog darbuotojų ugdymas nebūtinai „užaugins“ būsimus konkurentus, tačiau kompetentingi, iniciatyvūs darbuotojai gali tapti nepakeičiamu organizacijos turtu.

Reikia pastebėti, kad verslumo ugdymas Lietuvoje vyksta nenuosekliai. Ypač akcentuotinas tęstinumo ir sąsajų nebuvimas tarp ugdymo pakopų. Todėl, pasinaudojant atlikta mokslinės literatūros ir dokumentų analize ir gerosios praktikos pavyzdžiais, svarbu sumodeliuoti, kokiomis priemonėmis galima tobulinti verslumo ugdymą visuotinio aspekto. Siekiant verslumo ugdymo visuotinio, ypač svarbu, kad procese dalyvautų ne tik ugdymo institucijos, bet ir kitos suinteresuotosios šalys, taip būtų užtikrinamos išorinės ir vidinės sąlygos, būtinos verslumui. Apibendrinant tai, galima pateikti tokias verslumo ugdymo tobulinimo visuotinio aspekto gaires.

4 pav. Verslumo ugdymo tobulinimas visuotinio aspekto

Šaltinis: sudaryta autorių

Valstybės politikos tobulinimu siekiama sukurti palankesnę aplinką verslui, t. y. palankų kontekstą. Verslui šiandien vis dar sunku gauti finansavimą veiklos pradžioje, susiduriama su biurokratinėmis ir kitomis kliūtimis. Situacijai pagerinti turėtų būti sukurta palanki teisinė bazė, užtikrinanti greitą verslo įkūrimą ir panaikinimą (paprastą bankroto procedūrą), taip pat būtina gerinti priėjimą prie rizikos kapitalo. Palankios aplinkos buvimas lemia galimybę atsirasti verslumui.

Kita svarbi priemonė – naujos verslumo ugdymo programos, kuri apimtų visas ugdymo pakopas, sukūrimas. Būtina sukurti ugdymo programą, kurioje būtų akcentuojama verslumo ugdymo būtinybė jau ikimokyklinio ugdymo procese. Šioje pakopoje daugiau dėmesio turėtų būti skiriama asmeninėms savybėms, reikalingom verslumui, ugdyti. Toliau turėtų būti rengiamos verslumo ugdymo programos mokykloms, kurios visų pirma turėtų būti suderintos su ikimokyklinio ugdymo programomis. Verslumas turėtų būti sistemingai ugdomas atsižvelgiant į vaikų amžių ir taip pritaikomas ugdymo turinys. Kai rodo analizė, šiuo metu verslumas yra

ugdomas tik 9–10 klasėje (ekonomikos pamokose), o iki tol jis ugdomas tik pavienių mokytojų iniciatyva, nes nėra teisiškai reglamentuotas. Aukštojo mokslo programos turėtų labiau sietis su mokyklų programomis. Taip aukštojo mokslo institucijos žinotų, kokių gebėjimų turintys jaunuoliai ateina studijuoti ir galėtų suteikti jiems reikalingas žinias ir gebėjimus. Suderinus visų ugdymo lygmenų programas, būtų pasiektas verslumo ugdymo visuotinumas, o tai paskatintų daugiau asmenų kurti savo verslus. Tačiau norint pasiekti šių rezultatų reikia atkreipti dėmesį ir į mokytojų profesinį rengimą. Be to, norint sukurti programą, kuri apimtų visus ugdymo lygmenis ir įtrauktų verslo atstovus, būtina bendradarbiauti Švietimo ir mokslo bei Ūkio ministerijoms.

Svarbu dėmesį atkreipti į glaudesnę *verslo sektoriaus ir ugdymo institucijų bendradarbiavimą* siekiant įtraukti moksleivius, studentus į verslą. Taip būtų formuojama orientacija į verslą ir pozityvesnis visuomenės požiūris verslininkų atžvilgiu. Kita vertus, verslo atstovai žinotų, kokių gebėjimų, žinių turi į darbo rinką ateinantys darbuotojai, ir galėtų toliau juos kryptingai ugdyti. Be to, svarbu, kad mokslo institucijos (mokyklos, universitetai) pradėtų bendrauti su verslininkais ir kvieštų juos į pamokas ar paskaitas, įtrauktų į projektus, kad verslininkai galėtų prisidėti prie ugdymo proceso ir paskatintų moksleivius ar studentus kurti pridėtinę vertę. Svarbu, kad įmonių vadovai suvoktų, jog kryptingai ugdomi darbuotojai savo idėjomis ir iniciatyvumu gali kurti pridėtinę vertę įmonei ir tapti neatsiejama jos dalimi. Kita vertus, „išaugintas konkurentas“ gali tapti ne konkurentu, o verslo partneriu.

Išvados

1. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad iki šiol nėra susiformavusios bendros sampratos, kas yra verslumas, kokiomis pagrindinėmis kryptimis jis turėtų būti ugdomas. Nors mokslininkai verslumą apibrėžia gana skirtingai, daugumai apibrėžimų būdinga orientacija į svarbius verslumui gebėjimus ir asmenines savybes. Sėkmingam verslumo ugdymo procesui būtinas visuotinumo aspektas, t. y. verslumo ugdymas turi užimti tam tikrą vietą jau ikimokyklinio ugdymo programose ir būti vis labiau gilinamas mokyklose ir aukštojo mokslo sistemoje bei tęsiamas įmonėse.

2. Išanalizavus ES iniciatyvas, susijusias su verslumo ugdymo visuotinumu, galima daryti išvadą, kad požiūris į verslumo ugdymo visuotinumą palaipsniui kinta. Didžiausias pokytis pastebimas 2005 m., kai verslumas ES politikoje pradėtas traktuoti kaip bendrasis gebėjimas, o švietimas įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių verslumo gebėjimų ugdymo veiksmų. Vis dėlto pasigendama ikimokyklinio ugdymo lygmens bei akcento, skirto ugdyti darbuotojus įmonėse.

3. Verslumo ugdymo visuotinumas Lietuvoje dar tik prasideda. Tai įrodo ir faktas, kad verslumo ugdymo integravimo į aukštųjų, profesinių ir kitų švietimo įstaigų programas gairės vis dar nepatvirtintos. Be to, strateginiuose dokumentuose, programose jaučiamas tam tikras fragmentiškumas, nėra sisteminio požiūrio į verslumo ugdymą. Minima, kad verslumą reikia ugdyti visuose švietimo lygmenyse, tačiau konkretūs lygmenys ir priemonės neįvardijami. Lietuvoje vis dar nėra bendros

strategijos, kuria būtų siekiama ugdyti verslumą visuotinio aspektu: nuo ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose, aukštojo mokslo institucijose iki darbuotojų verslumo ugdymo įmonėse. Tam, kad verslumo ugdymo visuotinio perspektyvos gerėtų, būtina sukurti naują programą, kuri sistemingai, koordinuotai apimtų visus ugdymo lygmenis, skatinti verslo sektoriaus ir mokslo institucijų dialogą ir tobulinti valstybės politiką.

Literatūra

1. Adamonienė R., Šilingienė V. Lietuvos kaimo gyventojų verslumo ypatumai. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 2008, Vol. 12 (1).
2. Čiburienė J., Guščinskienė J. Jaunimo verslumas: lyčių aspektas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2009, Nr. 1 (14).
3. EC, Entrepreneurship in higher education, especially in non-business studies. Final report of the expert group, 2008. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/entr_highed_en.pdf.
4. EK Veiksmų planas „Verslumas 2020“. Verslumo dvasios atkūrimas Europoje.
5. EK, ES jaunimo strategija: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0200:FIN:EN:PDF>.
6. EK, Europa, 2020. Prieiga internete: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.
7. EK, Įgyvendinant Bendrijos Lisabonos programą: verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant, 2006.
8. EK, Smulkiojo verslo aktas Europai. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=EN>.
9. EK, Verslumo veiksmų planas, 2004.
10. Europos Komisija, Lisabonos strategija, 2000.
11. Europos mažųjų įmonių chartija, 2000. Prieiga internete: http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/charter/index.htm.
12. Fayolle, A. Personal views on the future of entrepreneurship education. *Entrepreneurship & Regional Development*, 2013, 25.7–8: 692–701.
13. Greblikaitė J., Puškoriūtė N. Smulkių ir vidutinių įmonių skatinimas Lietuvoje, tobulinant viešojo sektoriaus paslaugų teikimą verslui. *Viešoji politika ir administravimas*, 2014, t. 13, nr. 1.
14. Henry, C., Hill, F., Leitch, C. Entrepreneurship education and training; can entrepreneurship be taught? Part I. *Education and Training*, 2005, Vol. 47, No. 3.
15. Jelagaitė, A., Vijeikis, J. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2012, Vol. 34. Nr. 5.

16. Kwiatkowski, S. Social and intellectual dimensions of entrepreneurship. *Higher education in Europe*, 2004, No 29 (2).
17. Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategija, 2010. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=365849&p_query=&p_tr2=.
18. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, 2012. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425517&p_query=&p_tr2=2.
19. Markevičius, P. Žemės ūkio infrastruktūros verslininkų verslumo išorinės aplinkos veiksniai šiuolaikinės rinkos sąlygomis. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 2007, Nr. 4 (11).
20. McCarthy, B. Researching the Dynamics of Risk – Taking and social learning: an exploratory study of irish entrepreneurs. *Irish Marketing Review*, 200013(1).
21. Neck, Heidi M., Patricia G. Greene. Entrepreneurship education: known worlds and new frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49.1, 2011.
22. Nicolaou, N. & Shane, S. Can genetic factors influence the likelihood of engaging in entrepreneurial activity? *Journal of Business Venturing*, 2009, 24.
23. Solomon, G. The 2004–2005 national survey program of entrepreneurship education in the United States. *International Conference on Fostering Entrepreneurship: The Role of Higher Education. Background papers*, Italy: OECD, 2005.
24. Stokaitė V. Verslumo skatinimas aukštajame moksle: Europos Sąjungos dokumentų ir Lietuvos atvejo analizė. *Socialinės technologijos*, 2012, 2 (1).
25. Strazdienė G., Garalis A. Ugdymo programos ir jų efektyvumo raiška. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, 2006.
26. Utsch, A., Rauch, A. Innovativeness and initiative as mediators between achievement orientation and venture performance, *European Journal of Work and Organisational Psychology*, 9 (1), 2000.
27. Valstybinė švietimo strategija 2003–2012. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=215471&p_query=&p_tr2=.
28. Žalioji knyga. Verslininkystė Europoje. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0027&from=EN>.
29. Župerka A., Zakarevičius P. Studentų verslumo ugdymas aukštosiose mokyklose. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2011.
30. Župerka A., Župerkienė E. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 2011, 4.

Jurgita Barynienė, Živilė Paužaitė, Jurgita Cibulskaitė

Political and Legal Initiatives for Systemic Education of Entrepreneurship

Abstract

In scientific literature, it is agreed, that the progress and development of modern economy depends on a number of entrepreneurs and their abilities, therefore a question of individual education of entrepreneurship is becoming more and more relevant. Firstly, entrepreneurship is associated with the origin of an individual, small and medium-sized enterprise. In rapidly changing economic environment, entrepreneurship as a way of economic activity, including even large organizations with stable resources, becomes important in all areas. In modern society, the importance of individual entrepreneurship's impact in economic, social, psychological processes of development is increasing. The individual entrepreneurship helps to understand and perceive new opportunities of business development and contributes to the public welfare.

In whole European Union, the entrepreneurship is perceived as a priority factor for the development of countries. Moreover, its education can form conditions for the enterprise-level, especially when the entrepreneurship is developed systematically. However, according to the report of the state control's state audit "The development of innovations in Lithuania" (2008), it is emphasized that "country's system of science and education is not focused on the education of entrepreneurship and the development of innovation." The lack of systematic approach to education of entrepreneurship becomes relevant scientific problem. The main strategic task is to find the measures how to increase the systematic education of entrepreneurship be?

This scientific article deals with the concept of education and its importance is highlighted in the context of human resources management as well there is explained the concept of entrepreneurship, are distinguished the peculiarities of entrepreneurship's education, and is emphasized the importance of systematic education of entrepreneurship.

European Union and Lithuanian initiatives that are appointed for education of entrepreneurship are explained highlighting their tune in the aspect of systematic. Best practices of EU member countries are disclosed.

As the result of scientific analysis, the recommendations for Lithuania in order to strengthen the systemic education of entrepreneurship is presented.

Jurgita Barynienė – Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Europos instituto lektorė, socialinių mokslų daktarė.

E.paštas: jurgita.baryniene@ktu.lt

Živilė Paužaitė – Kauno technologijos universiteto Socialinių humanitarinių mokslų ir menų fakulteto, Europos instituto lektorė.

E.paštas: zivile.pauzaite@ktu.lt

Jurgita Cibulskaitė, Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Europos instituto magistrė.

E.paštas j.cibulskaitė@gmail.com

Jurgita Barynienė, Doctor of Social Sciences, is a lecturer of Institute of Europe of Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: jurgita.baryniene@ktu.lt

Živilė Paužaitė, is a lecturer of Institute of Europe of Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: zivile.pauzaite@ktu.lt

Jurgita Cibulskaitė, is a Master of Institute of Europe of Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: j.cibulskaitė@gmail.com

Straipsnis įteiktas redakcijai 2014 m. liepos mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2014 m. rugsėjo mėn.